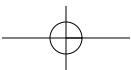
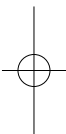
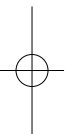

HET VOC-BEDRIJF OP CEYLON

Het VOC-bedrijf op Ceylon

Een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van Doctor
aan de Universiteit Leiden,

op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 10 april 2008
te klokke 13.45 uur

door

ALBERT VAN DEN BELT
geboren te ZEIST in 1942

Promotor: prof. dr. F.S. Gaastra

Referent: dr. L.J. Wagenaar (Universiteit van Amsterdam)

Overige leden: prof. dr. J.L. Blussé van Oud-Alblas
prof. dr. J.R. Bruijn
dr. J. van Goor (Universiteit Utrecht)
dr. R. Raben (Universiteit Utrecht)

© 2008 A. van den Belt, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Van dit proefschrift is ook een handelseditie verschenen onder ISBN 978.90.5730.534.4

Inhoud

Woord vooraf	13
Inleiding: plaatsbepaling en historiografie	15
HOOFDSTUK 1 Profijt	27
1 <i>Inleiding</i>	27
a Eén van de vijftientig	27
b Boekhouding	28
c Drie begrippen	30
2 <i>Retouren</i>	32
a Schepen en goederen naar Nederland	32
b Capaciteit van twee retourschepen	33
c Uitwerking lading beide retourschepen	36
d Ceilon onafhankelijk van het Aziatisch imperium	38
3 <i>Factuurprijs en inkoopprijs</i>	39
a Factuurprijs	39
b Textiel	40
c Producten van gering belang	41
d Kaneel	43
e Vrije markt en monopolie	44
f Transportkosten	45
4 <i>Bestelling en levering van de handelsproducten</i>	47
a Bestelling of 'eisch' en vraagstelling	47
b Kaneel	48
c Lijwaat en katoengaren	49
d Een vaderlijk oog	51
5 <i>Resultaten eerste tijdvak (1700-1760)</i>	52
a Bronnen	52
COMMERCIEEL BELANG CEILON	54
b Kaneel	54
c Lijwaat	56
d Cardamom, peper, koffie	58
e Samenvatting bijdrage drie groepen van producten	58
FINANCIEEL BELANG CEILON	59
f Verlies of winst volgens de Korte Vertoning van Staat	59
ECONOMISCHE BELANG CEILON	61
g Bruto profijt	61
h Het schip als rekeneenheid	63
6 <i>Resultaten tweede tijdvak (1765-1795)</i>	66

a	Bruto opbrengsten	66
b	Uiteindelijk netto profijt	69
7	<i>Samenvatting van en conclusies uit het voorgaande</i>	70
8	<i>Appendix, Indisch en Nederlands geld</i>	72
a	Het mirakel van 1743/44	72
b	Evaluaties en omrekeningsmethode voor de tussenfase	77
c	De basis van de boekhouding in Azië, het Indische geld	82
HOOFDSTUK 2 Boekhouding		85
1	<i>Inleiding</i>	85
a	Belang van het detail	85
b	Problematische getallen	86
c	Ceilonse boeken van negotie opgesteld te Colombo en Batavia	89
2	<i>Eerste niveau van financiële verantwoording: het Generale Grootboek</i>	93
a	Voorbeeld van een grootboekbladzijde van kantoor Ceilon	93
b	Waar blijven de verschillen?	98
c	Verschepingen binnen Azië en vanuit Europa	108
I	Verschepingen binnen Azië	108
II	Verschepingen vanuit Europa	113
3	<i>Tweede niveau van financiële verantwoording: de Korte Vertoning van Staat</i>	117
a	Voorbeeld van een Korte Vertoning van Staat	117
b	Uitgaven op de Korte Vertoning	123
I	Uitgaven aan het personeel	123
II	Salarissen: ongerijmdheden tussen bronnen onderling	126
III	Overige lastposten	131
c	Inkomsten op de Korte Vertoning	133
I	Territoriale inkomsten: verpachte domeinen en pachters	133
II	Territoriale inkomsten: leveranties en rechten	140
III	Handelswinsten: de 'kleine' intra-Aziatische handel	145
IV	Handelswinsten: overige koopmanschappen	150
4	<i>Derde niveau van financiële verantwoording: de 'geldeisch'</i>	157
a	Voorbeeld van een 'geldeisch' of begroting	157
b	Berekening van de hulp voor de 'huijshoudinge'	160
5	<i>Samenvatting van en conclusies uit het voorgaande</i>	163
HOOFDSTUK 3 Assignaties		167
1	<i>Inleiding</i>	167
a	Globale bedragen	168
b	Zonder vooroordeel	170
2	<i>Het 'spel', de 'knikkers'</i>	171
a	Vier partijen	171
b	Financieel-economische achtergronden	172
c	Uitbetaling	174
d	Druk op Heeren xvii	174
e	Geen standpenning	175
f	Aankoop: van goud naar papier	177

g	Verslechterde voorwaarden	178
h	Papier van goud en zilver	179
3	<i>De assignatie meer in detail</i>	181
a	Notitie	181
b	Verdeling en onderverdeling, bedragen en percentages	182
c	De 'kleenigheeden' en de scheepsofficieren	184
d	Familierelaties	186
e	Handelshuizen in Nederland	187
4	<i>Organisatie van de aanvoer uit Nederland</i>	192
a	Bronnen en distributie op Ceilon	192
b	Incongruenties	193
c	Scheepsruimte	194
5	<i>De storter en het bedrag aan assignaties</i>	195
a	Rang en functie van de storter	195
b	Individueel	199
6	<i>Verdiend op Ceilon</i>	201
a	Bronnen	201
	GEREGLEMENTEERDE INKOMSTEN, DE 'OPNEEM' VAN 1789	202
b	Vaste inkomsten en douceurs	202
	NIET-OFFICIËLE INKOMSTEN	204
c	Afpersing	204
d	Verpachtingen, landbouw	205
e	Particuliere handel	206
f	Geldverkeer op Ceilon	207
g	Handel tussen Compagnie en dienaar	208
h	Scheepvaartverkeer	212
i	Spillagie en leningen	213
j	Een rudimentaire bank	214
7	<i>Samenvatting van en conclusies uit het voorgaande</i>	217
	HOOFDSTUK 4 Dienaren	221
1	<i>Inleiding</i>	221
a	Om wie het gaat	221
b	Generale monsterrol	224
c	Scheepssoldijboek	225
d	De anekdote	228
2	<i>Samenstelling van het personeel</i>	230
a	Directe relatie met Nederland	230
b	Tienjaarlijks overzicht	231
c	Aandeel Europeanen	235
3	<i>Loopbaan, toekomstperspectief, religie</i>	236
a	Carrière	236
b	Afloop dienstverband	239
c	Vrijwerker	241
d	Religie	242
4	<i>Leeftijd en sterfte</i>	244

a	Leeftijd	244
b	Sterfte militairen	247
c	Sterfte inlandse bevolking	248
5	<i>Lotgevallen van wie op Ceilon begint</i>	251
a	Keuze	251
b	Bestemming Ceilon en daarna	253
c	Repatriëring	259
6	<i>Verbetering van het personeel</i>	261
a	Verlenging contract	261
b	'Verbetering' van de hogere niveaus	262
c	Rang en functie	264
d	Noodzaak tot kwaliteit	265
7	<i>Loopbaan hoogst geplaatsten op Ceilon</i>	270
a	Ceilon en Bengalen	270
b	Elitegroep van achtendertig personen	271
c	Ervaring en bekwaamheid	274
8	<i>Samenvatting van en conclusies uit het voorgaande</i>	277
	Bijlagen	281
	Archieven en literatuur	287
	English Summary	293
	Verklarende woordenlijst	299
	Index op persoonsnamen en namen van handelshuizen	301

Lijst van tabellen, bijlagen en kaarten

Tabellen

HOOFDSTUK 1 Profijt

- tabel 1 Gewicht en volume van de lading van twee retourschepen, de *Pallas* en de *Borsselen* (1772)
- tabel 2 Geschatte opbrengst van de lading van beide retourschepen op de veilingen in Nederland (1772)
- tabel 3 Gewicht en volume van het Ceilonse retour (1700-1760)
- tabel 4 Kaneel: verschepping naar Nederland, opbrengst en procentueel aandeel (1700-1760)
- tabel 5 Overwals textiel: verschepping naar Nederland, opbrengst en procentueel aandeel (1700-1760)
- tabel 6 Overwals textiel: bijdrage aan de opbrengst in Nederland, drie berekeningen (1700-1760)
- tabel 7 Cardamom, peper, koffie: verschepping, opbrengst en procentueel aandeel (1700-1760)
- tabel 8 Alle Ceilonse producten: aandeel in de veilingopbrengsten (1700-1760)
- tabel 9 Uitgaven en inkomsten volgens de Korte Vertoning van Staat (1700-1760)
- tabel 10 Alle Ceilonse producten: bruto profijt (1700-1760)
- tabel 11 Equipagekosten in Nederland, aandeel Ceilon (1700-1760)
- tabel 12 Uiteindelijk netto profijt door de VOC op Ceilon behaald (1700-1760)
- tabel 13 Alle Ceilonse producten: veilingopbrengsten en procentueel aandeel (1765-1795)
- tabel 14 Alle Ceilonse producten: bruto profijt (1765-1790)
- tabel 15 Equipagekosten in Nederland, aandeel Ceilon (1765-1795)
- tabel 16 Uiteindelijk netto profijt door de VOC op Ceilon behaald (1765-1795)
- tabel 17 Ceilonse producten: commercieel, financieel, economisch profijt; geïndexeerd (1700-1795)
- tabel 18 Inkomsten, uitgaven op de kantoren in Azië (1660-1790)
- tabel 19 Dezelfde pachtafdracht van rds. 1.000 op Ceilon, volgens drie omrekeningsmethoden

HOOFDSTUK 2 Boekhouding

- tabel 20 Crediteuren van de dessavonie Colombo per 31/8/1778
- tabel 21 Debiteuren van de dessavonie Colombo per 31/8/1778
- tabel 22 Restanten per ultimo 1779 ten gouvernemente Ceilon
- tabel 23 Restanten ten kantore Ceilon in percentages van het totaal (1700-1790)
- tabel 24 Intra-Aziatische contacten tussen Ceilon en de zusterkantoren (1776/77, 1777/78, 78/1779)
- tabel 25 Aandeel handelswinsten in de totale inkomsten van Azië
- tabel 26 Transporten binnen Azië, *totalen* van aanvoer/uitvoer met als centrum Ceilon

- tabel 27 De 'eisch van goederen' en de voldoening daarvan één-driekwart jaar later door Patria
- tabel 28 Goederen door Patria naar Ceilon verzonden, tweemaal totaalbedrag van drie boekjaren
- tabel 29 Korte Vertoning van den Staat der Kompenie ten gouvernemente Ceijlon en de kuste Madure
- tabel 30 Specificatie van de inkomsten en uitgaven (procentuele verdeling naar acht posten)
- tabel 31 Maandsalaris dienaren, aandeel personeelskosten, tienjarig overzicht gehele (1700-1790)
- tabel 32 Maandelijks gage per hoofd naar zeven dienstgroepen
- tabel 33 Uitbetaling salaris en rantsoenen volgens Kleine Kas, Korte Vertoning en monsterrol
- tabel 34 Verpachting van 's Compagnies domeinen in rijksdaalders (Indisch) per ultimo augustus
- tabel 35 Pachtinkomsten per bestuurseenheid, in percentages
- tabel 36 'Andere slands inkomsten' op Ceilon
- tabel 37 Totale territoriale inkomsten (verpachtingen en andere landsinkomsten samen) per bestuurseenheid
- tabel 38 Verschil in winstpercentage tussen koopmanschappen met en zonder onkostenberekening
- tabel 39 Handelswinsten volgens Korte Vertoning en Rendement (1758/59, 1778/1779, 1788/1789)
- tabel 40 'Geldeisch' voor het boekjaar 1778/79 opgesteld medio februari 1778 (in Indische guldens)
- tabel 41 Vier berekeningen van het tekort aan geld op Ceilon, boekjaar 1776/77 (in Nederlands geld)

HOOFDSTUK 3 Assignaties

- tabel 42 Overboeking van geld per assignatie naar Nederland, vijfjaarlijks gemiddelde (1700-1795)
- tabel 43 VOC-bedienden, regimenten en Engelse Compagniesdienaren als storter van assignaties
- tabel 44 Vier groepen van preferentie bij het storten van assignaties
- tabel 45 Handelshuizen in Nederland als ontvangers van op Ceilon gestorte assignatiegelden
- tabel 46 Totaalbedrag besteed aan de import van wijn, bier, tabak en diverse artikelen (1700-1795)
- tabel 47 Handelshuizen met ontvangsten per assignatie van hoger dan 100.000 gulden
- tabel 48 Ceilonse Compagniesdienaren als storter van assignaties, naar rang en functie onderscheiden
- tabel 49 Overige groepen van VOC-dienaren als storter van assignaties
- tabel 50 Storters van de hoogste bedragen
- tabel 51 Vaste officiële inkomsten tegenover inkomsten uit douceurs
- tabel 52 Financiële- en handelstransacties van een groep VOC-dienaren en anderen in de jaren 1774/75-1778/79

HOOFDSTUK 4 Dienaren

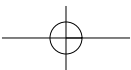
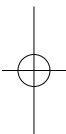
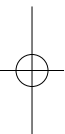
- tabel 53 Verdeling VOC-personeel over drie beroepsgroepen, per 10 jaar (1699-1789)
- tabel 54 Rang van indiensttreding van het VOC-personeel op Ceilon bij de groep 'bestuur' (1779)
- tabel 55 Aanwezigheid op Ceilon na afloop van de eerste verbandsperiode van vijf jaar (1779)
- tabel 56 Religieuze achtergrond van een aantal militairen in 1776
- tabel 57 Leeftijd van indiensttreding, actuele leeftijd en duur van het dienstverband (1778)
- tabel 58 Leeftijd van indiensttreding van het Aziatische personeel bij de groep 'bestuur' te Colombo
- tabel 59 Sterfte onder het militaire personeel op de posten Trincomalee en Batticaloa (1765-1778)
- tabel 60 Sterfte en bevolkingsaanwas in de Meda pattoe van de Siyana korle
- tabel 61 Bemanning van vijftientig naar Ceilon gedestineerde schepen (1765-1780)
- tabel 62 Azië of Europa, het lot van wie op Ceilon voet aan wal zet (1765-1780)
- tabel 63 Jaarlijks verlies aan beschikbaarheid over het personeel: 1700-1760 tegenover 1765-1780
- tabel 64 Azië of Europa: wie ziet zijn geboortegrond terug? Aankomst, verblijf, vertrek 1765 tot 1780
- tabel 65 Repatrianten in de periode 1765-1795
- tabel 66 De drie belangrijkste carrièremomenten van de 38 leden van de bestuurselite

Bijlagen

- bijlage 1 Lasten en winsten van het gouvernement Ceilon (1640/41 tot 1791/92)
- bijlage 2 Procentuele verdeling van de uitgaven en de inkomsten volgens de Korte Vertoning van Staat van Ceilon (1757/58 t/m 1759/60 en 1765/66 t/m 1790/91)

Kaarten

- Het eiland Ceilon volgens *Davy's map* uit 1821
- De Overwal en het westelijke gedeelte van het eiland Ceilon

Woord vooraf

Een over enkele jaren lopend overzicht van voorwoorden op gepubliceerde of in uitgetypte versie kwijnende dissertaties geeft een uitstekend beeld van de aan weinig modieuze invloeden onderhevige *condition humaine* van de voortploeterende promovendus. De hoogtepunten wanneer ‘het lukt’, de dalen waarin het leven plotseling belandt wanneer het eens wat minder loopt: het zijn facetten van de onderzoeksperiode die weinig promovendi vreemd zullen voorkomen. Aan dit aspect van het schrijven van een proefschrift weet ik in dit ‘woord vooraf’ weinig of niets toe te voegen. Minder vertrouwd in de huidige tijd is waarschijnlijk de door mij genoten vrijheid. Niet gehinderd door een extern financieel kader, noch onder druk gezet door een goedmenende begeleider of opgejaagd door ambitie tot publiceren, kon het onderzoek zich over vele jaren uitstrekken. Jaren die mijn band met Sri Lanka, het vroegere Ceilao, Ceilon of Ceylon, steeds intenser hebben gemaakt. Wat in 1979 was bedoeld als een kort bezoekje aan het eiland tijdens een tweejarige trektocht door Azië en Afrika, leidde eerst tot een verblijf van een half jaar, toen tot een doctoraalscriptie, daarna tot de aanzet tot dit proefschrift en vervolgens tot een hecht contact met het archief in Colombo, waar ik sinds 2000 voor het TANAP-project (gefinancierd door het Nationaal Archief in Den Haag) van tijd tot tijd hand- en spandiensten verricht teneinde de deelprojecten van microverfilming, conservering en nadere openbaarmaking van het VOC-archief op tempo te houden. Diezelfde vrijheid kon in 2001 ook leiden tot een volledig andere opzet van de dissertatie, in gang gezet door een intrigerende ontdekking in het materiaal dat De Korte in zijn studie naar de financiële verantwoording van de VOC had gepubliceerd en waarover meer details in de hierop volgende inleiding.

De fascinatie voor de overblijfselen uit de VOC-tijd – de forten, kerken en overige bouwwerken, de bijna zeventuizend stoffige en aangevreten banden archivalia, de ontmoeting met verre nazaten van de Compagnies-dienaren met namen als Leembruggen, Van Ranzow, Speldewinde, Schokman – verbreedde zich als vanzelfsprekend naar waardering voor de op Sri Lanka zo andere wijze van leven en van heersende opvattingen over vrijheid en gebondenheid dan gangbaar in het land van herkomst. Zittend op het terras van een eigenhandig gebouwd optrekje op een heuvel aan het strand en niet zelden met een weer bijna leeg glas arak onder handbereik, zag ik uit op het lage, langgerekte koraaleiland waarover de Raad van Ceilon op 17 maart 1774 een Salomonsoordeel moest vellen. De mosselen, de twistappel uit die vergane tijd, waren thans voor een ieder naar hartelust van de rotsen te plukken. Het moge duidelijk zijn: er gaat weinig boven een belevende omgang met de historie.

Het proefschrift is thans ten einde en met veel genoegens wil ik, maar nu op schrift, de mondelinge woorden van dank herhalen die ik in de loop der jaren een aantal kennissen, vrienden en familieleden al deed. Een alfabetische hiërarchie van namen wordt doorbroken door de bijzondere hulp van Peter Hollander, voor wie gedurende de laatste vijf jaar als – en zo fraai omschreven: ‘rustend’ – accountant geen vraag om uitleg, advies om verbetering of verzoek tot correctie teveel was. Albert Scheffers, mijn ‘waarde naamgenoot’, stelde in de laatste fase van

het werk alle gevraagde tijd en moeite ter beschikking om financieel-monetaire zaken door te nemen en opnames van belangrijke stukken tekst te maken. Beiden mijn speciale dank. Een tekst dient te worden gecorrigeerd op onduidelijkheden, spel- en grammaticale fouten en voor de lezer onbegrijpelijke prietpraat. Aan Hinrich Brüggemann, Frits van Dulm, Lodewijk Hovy (met de onschatbare en op dat moment noodzakelijke opmerking: 'dit lijkt nergens op' over het eerste/tweede hoofdstuk), Lambert Jordens en Roelof van der Schans in dezen mijn dank. Voor problemen met programma's en andere computer-gerelateerde zaken kon ik altijd een beroep doen op Roeland Sampimon. Mevrouw Rosemary Robson vertaalde de samenvatting naar het Engels.

Ik heb vele jaren in de archieven in Den Haag en in Colombo doorgebracht. De medewerkers van beide instellingen zullen zich de karrenvrachten boekdelen die werden opgevraagd nog wel herinneren. Met beide archieven had ik een bijzondere relatie en kon, bij wijze van spreken, achter de uitleenbalie en in het depot de boeken raadplegen. Wat mij dat aan beslommeringen bespaarde is moeilijk in woorden uit te drukken. Aan allen, het zij herhaald, mijn dank.